

ЦИВІЛЬНО-ПРАВОВІ МЕХАНІЗМИ ВІДШКОДУВАННЯ ШКОДИ ВІД ТРАНСНАЦІОНАЛЬНИХ ЗЛОЧИНІВ: ПРОБЛЕМИ ЕФЕКТИВНОСТІ

Альбіна РАЗУВАСЬВА

курсантка 2 курсу

Військово-юридичного інституту

*Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого
м. Харків, Україна*

Актуальність обраної проблематики зумовлена глибинними трансформаційними процесами, що відбуваються у глобалізованому світі, зокрема посиленням транснаціональної злочинності, цифровізацією економіки та ускладненням фінансових потоків. У сучасних умовах транснаціональні злочини набувають системного характеру та охоплюють такі сфери, як кіберзлочинність, фінансування тероризму, торгівля людьми, незаконний обіг капіталів та екологічні правопорушення¹. Для України ця проблема набуває особливої актуальності в умовах збройної агресії, оскільки транснаціональні делікти спричиняють значні майнові та немайнові втрати, підривають економічну стабільність та негативно впливають на інституційну безпеку держави.

У цьому контексті важливим є не лише кримінально-правове переслідування винних осіб, але й формування ефективних цивільно-правових механізмів відшкодування шкоди потерпілим. Саме інститут відшкодування шкоди виконує не тільки компенсаційну, але й превентивну функцію, оскільки сприяє формуванню економічної не вигідності злочинної діяльності². Водночас у національній правовій системі цей інститут не завжди забезпечує належний рівень захисту прав потерпілих у транснаціональних правовідносинах, що обумовлює необхідність його модернізації відповідно до європейських стандартів³.

Цивільно-правова відповідальність в Україні ґрунтується на загальній конструкції генерального делікту, відповідно до якої шкода підлягає повному відшкодуванню². Наявність іноземного елемента

¹ United Nations Office on Drugs and Crime. Transnational Organized Crime: The Globalized Illegal Economy. Vienna : UNODC, 2009. URL: <https://www.unodc.org/toe/en/crimes/organized-crime.html>

² Цивільний кодекс України : Закон України від 16.01.2003 № 435-IV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/435-15>

³ Regulation (EC) No 864/2007 of the European Parliament and of the Council of 11 July 2007 on the law applicable to non-contractual obligations (Rome II) OJ L 199, 31.7.2007, pp. 40–49

переводить такі правовідносини у площину міжнародного приватного права, що зумовлює необхідність застосування колізійних норм³.

Ключовою проблемою у цій сфері є визначення компетентної юрисдикції та права, що підлягає застосуванню. Традиційний підхід, заснований на принципі *lex loci delicti commissi*, виявляється недостатньо ефективним у випадках, коли протиправне діяння, його наслідки та активи правопорушника розміщені у різних державах³. Особливо це проявляється у сфері кіберзлочинності, де встановити місце правопорушення часто є неможливим.

У цьому контексті доцільним є впровадження підходу *lex loci damni*, закріпленого у Регламенті ЄС «Рим II» *про право, що застосовується до недоговірних зобов'язань*, який дозволяє застосовувати право держави, де настала шкода³, що значно підвищує рівень захисту потерпілих.

Окремої уваги заслуговує проблема доказування у справах про відшкодування шкоди, завданої транснаціональними злочинами. Збір доказів у таких справах ускладнюється необхідністю взаємодії з іноземними юрисдикціями та тривалістю процедур міжнародної правової допомоги.

Не менш важливою є проблема процесуальної залежності цивільного позову від кримінального провадження. У національній правовій системі цивільні вимоги часто розглядаються в межах кримінального процесу. З одного боку, це дозволяє використовувати докази, зібрані під час досудового розслідування, з іншого – ставить реалізацію права на відшкодування у залежність від тривалості кримінального провадження. У випадках затягування кримінального процесу потерпілі фактично позбавляються ефективного засобу захисту.

Вернидубов І. В., Белікова С. О. зауважують: “Акцентуючи увагу на реалізації права потерпілої особи від злочину на судовий захист, вважаємо за потрібне застосування в кримінальному процесі інституту цивільного позову. Як відомо, визначальними ознаками пред'явлення цивільного позову в кримінальному провадженні і його судовому розгляді є швидкість відновлення порушених прав та інтересів, забезпечення повного дослідження доказів, звільнення позивача від сплати судового збору, повторного доказування факту події тощо. Водночас пред'явлення цивільного позову в кримінальному провадженні та його судовий розгляд ґрунтуються на дотриманні вимог цивільного процесуального законодавства, і в цьому ми вбачаємо тісний зв'язок кримінального процесуального законодавства з цивільним процесуальним законодавством”⁴.

⁴ Вернидубов І. В., Белікова С. О. Особливості цивільного позову в кримінальному судочинстві. [file:///C:/Users/User/Downloads/NaUKMAun_2019_4_4%20\(2\).pdf](file:///C:/Users/User/Downloads/NaUKMAun_2019_4_4%20(2).pdf)

Крім того, сучасні злочинні схеми характеризуються використанням складних фінансових інструментів, включаючи офшорні компанії, трастові структури та криптоактиви⁵, що істотно ускладнює встановлення причинно-наслідкового зв'язку між діянням і шкодою.

Суттєвим викликом залишається також проблема виконання судових рішень. Навіть за наявності рішення про відшкодування шкоди його фактичне виконання часто ускладнюється через відсутність активів відповідача у межах юрисдикції суду. Транснаціональні злочинні групи активно використовують механізми приховування активів через офшорні структури, що обумовлює необхідність застосування цивільної конфіскації та доктрини «зняття корпоративної вуалі».

У контексті адаптації до *acquis* ЄС особливого значення набуває імплементація європейських стандартів захисту прав потерпілих. Зокрема, Директива 2012/29/ЄС встановлює мінімальні стандарти прав жертв злочинів⁶, а Директива 2004/80/ЄС передбачає створення механізмів державної компенсації⁷. У країнах ЄС потерпілі мають право на отримання компенсації незалежно від встановлення винної особи⁷.

Особливого значення набуває військово-юридичний аспект відшкодування шкоди, завданої внаслідок збройної агресії⁸. Воєнні злочини розглядаються як особлива форма транснаціонального делікту.

Важливим є формування судової практики щодо обмеження суверенного імунітету держави-агресора, що відкриває можливості для подання цивільних позовів проти такої держави.

Транснаціональна злочинність чинить негативний вплив на інституційну безпеку регіонів. Це проявляється у вигляді економічних втрат, руйнування інфраструктури та зниження рівня життя населення. У цьому контексті важливим є використання цивільно-правових механізмів органами державної влади та місцевого самоврядування.

З метою підвищення ефективності цивільно-правових механізмів доцільно вдосконалити національне законодавство шляхом гармонізації з *acquis* ЄС. Необхідним є також впровадження інституту *цивільної*

⁵ Eurojust. Eurojust Report on Money Laundering. The Hague : Eurojust, 2022. URL: <https://www.eurojust.europa.eu/sites/default/files/assets/eurojust-report-money-laundering-2022.pdf>

⁶ Directive 2012/29/EU of the European Parliament and of the Council establishing minimum standards on the rights, support and protection of victims of crime : директива. Official Journal of the European Union, 2012. L 315. URL: <https://eur-lex.europa.eu/eli/dir/2012/29/oj/eng>

⁷ Directive 2004/80/EC relating to compensation to crime victims : Council Directive 2004/80/EC of 29 April 2004 relating to compensation to crime victims OJ L 261, 6.8.2004, pp. 15–18 URL: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=CELEX%3A32004L0080>

⁸ Постанова Касаційного цивільного суду у складі Верховного Суду від 14 квітня 2022 року у справі № 308/9708/19 (провадження № 61-18782св21) // Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/104086064> (дата звернення: 30.03.2026).

конфіскації та забезпечення автономності цивільного позову. Крім того, доцільним є створення спеціалізованих державних механізмів компенсації шкоди, включаючи відповідні фонди, що функціонуватимуть на засадах субсидіарної відповідальності держави. Необхідно також посилити інституційну спроможність органів, відповідальних за виявлення, арешт та повернення активів, а також розвивати міжнародне співробітництво у цій сфері⁹.

Отже, ефективність цивільно-правових механізмів відшкодування шкоди від транснаціональних злочинів залежить від комплексної взаємодії нормативних, процесуальних та інституційних чинників. Сучасний стан правового регулювання в Україні свідчить про наявність значного потенціалу для вдосконалення, особливо у контексті європейської інтеграції. Формування ефективної системи відшкодування шкоди має стати одним із ключових напрямів кримінально-правової політики держави, оскільки це безпосередньо впливає на рівень захисту прав людини та ефективність протидії транснаціональній злочинності.

⁹ Eurojust. Asset Recovery Offices and Cross-Border Cooperation Report : звіт. <https://www.eurojust.europa.eu/sites/default/files/assets/eurojust-annual-report-2022-en.pdf>